

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№1(4)/2024, 20-27

УДК:

DOI: [10.52754/1694867X_2024_1\(4\)_4](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_1(4)_4)

**ПРОФЕССОР Т. КЕНЕНСАРИЕВДИН КЫРГЫЗСТАНДЫН ТАРЫХЫН
ИЗИЛДӨӨГӨ КОШКОН САЛЫМЫ**

ВКЛАД ПРОФЕССОРА Т. КЕНЕНСАРИЕВА В ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИИ
КЫРГЫЗСТАНА

THE CONTRIBUTION OF PROFESSOR T. KENENSARIEV TO THE STUDY OF THE
HISTORY OF KYRGYZSTAN

Жээнбек Алымбаев

Жээнбек Алымбаев

Jeenbek Alymbaev

т.и.д., профессор, Кыргыз-Түрк “Манас” университети
д.и.н., профессор, Кыргызско-Турецкий университет “Манас”

Dr. Professor, Kyrgyz-Turkish University “Manas”

jeenbek.alymbaev@manas.edu.kg

ПРОФЕССОР Т. КЕНЕНСАРИЕВДИН КЫРГЫЗСТАНДЫН ТАРЫХЫН ИЗИЛДӨӨГӨ КОШКОН САЛЫМЫ

Аннотация

Макалада профессор Т. Кененсариевдин тарых илимине кошкон салымы жана Кыргызстандын XVIII-XIX кк. тарыхын изилдөөдөгү илимий коз карашына анализ берүүгө аракет жасалат. Макалада белгиленгендей профессор Т. Кененсариев Кыргызстандын Кокон хандыгы жана Россия империясынын доорундагы тарыхын изилдеген, тийиштүү илимий даражага ээ болгон, аталган доорлор боюнча бир канча монографияларды, илимий макалаларды жараткан белгилүү окумуштуу катары белгиленет. Т. Кененсариев Кокон хандыгынын тарыхын жаңы тарыхый өңүттөн кароо менен хандык Фергана өрөөнүнүн калкы тарабынан түзүлгөн орток хандык, кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн бир формасы катары кароону сунуш кылат. Ал эми оторчулук доордун тарыхын изилдеп жатып, Т. Кененсариев Кыргызстандын Россияга каратылышынын формалары, анын этаптары, уруу башчыларынын орустарга карата болгон мамилелери боюнча жаңы методологиялык көз карашты сунуштаган. Автор, Кыргызстан Россия империясынын курамына эки моделдик келишимдер, бүтүмдөр жана куралдуу басып алуу негизинде кошулгандыгын белгилейт. Макалада Т. Кененсариев XVIII-XIX кк. тарыхы боюнча жаңы тарыхый көз караштарды сунуштаган, постсоветтик доордун тарыхындагы чыгаан окумуштуулардын бири экендиги белгиленет.

Ключевые слова: Кокон хандыгы, Россия империясы, экономикалык саясат, илимий көз караш, кошулуу, тарыхнаама.

ПРОФЕССОР Т. КЕНЕНСАРИЕВДИН КЫРГЫЗСТАНДЫН ТАРЫХЫН ИЗИЛДӨӨГӨ КОШКОН САЛЫМЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается вклад профессора Т. Кененсариева в историческую науку, а также сделана попытка анализа его научной точки зрения в изучении истории Кыргызстана XVIII-XIX веков. Как отмечается в статье, профессор Т. Кененсариев запомнился как известный ученый, изучавший историю Кыргызстана в эпоху Кокандского ханства и Российской империи, имевший соответствующую научную степень, создавший ряд монографий и научных статей по указанным темам. Т. Кененсариев предлагает взглянуть на историю Кокандского ханства в новой исторической перспективе как созданного народами Ферганской долины совместного ханства, формы кыргызской государственности. А изучая историю колониальной эпохи, Т. Кененсариев предложил новую методологическую точку зрения на формы и этапы присоединения Кыргызстана к России, а также отношение племенных вождей к русским. Автор сообщает что территория Кыргызстана вошла в состав Российской империи на основе двух типовых договоров, сделок и вооруженного завоевания. В статье также говорится об исключительной роли профессора Т. Кененсариева, являющимся одним из выдающихся ученых в истории постсоветской эпохи, предложивших новые исторические взгляды на историю XVIII-XIX вв.

Ключевые слова: Кокандское ханство, Российская империя, экономическая политика, научная перспектива, аннексия, историография

THE CONTRIBUTION OF PROFESSOR T. KENENSARIEV TO THE STUDY OF THE HISTORY OF KYRGYZSTAN

Abstract

This article examines the contribution of Professor T. Kenensariev to historical science, and also makes an attempt to analyze his scientific point of view in the study of the history of Kyrgyzstan in the 18th-19th centuries. As noted in the article, Professor T. Kenensariev was remembered as a famous scientist who studied the history of Kyrgyzstan during the era of the Kokand Khanate and the Russian Empire, had an appropriate scientific degree, and created a number of monographs and scientific articles on these topics. T. Kenensariev offers to look at the history of the Kokand Khanate in a new historical perspective as a joint khanate created by the peoples of the Fergana Valley, a form of Kyrgyz statehood. And while studying the history of the colonial era, T. Kenensariev proposed a new methodological point of view on the forms and stages of Kyrgyzstan's annexation to Russia, as well as the attitude of tribal leaders towards Russians. The author reports that the territory of Kyrgyzstan became part of the Russian Empire on the basis of two standard treaties, transactions and armed conquest. The article also talks about the exceptional role of Professor T. Kenensariev, who is one of the outstanding scientists in the history of the post-Soviet era, who proposed new historical views on the history of the 18th-19th centuries.

Keywords: Kokand Khanate, Russian Empire, economic policy, scientific perspective, annexation, historiography.

Киришүү

Профессор Т.Кененсариев советтик доордо марксистик-лениндик концепциянын негизинде билим алып, Москва мамлекеттик университетинен кандидаттык эмгегин коргоп, илимге болгон көз карашы калыптанса, анын кийинки илимий чыгармачылык жолу постсоветтик доорго туура келип, эгемендүүлүк доордун талабына, шартына жараша тарых илиминдеги калыптанып калган “марксистик-лениндик” концепцияны кайрадан карап чыгуу, ата мекендин тарыхындагы “ак дактарды” жоюу, чыныгы тарыхый реалдуулукту изилдөө мезгилине туура келди. Албетте эки мезгилдин идеологиясына кабылып, же эски концепцияны жактап, же болбосо чыныгы тарыхый фактыны бурмалабай изилдөө маселеси жаралды. Экинчи жолду тандап алган профессор Т.Кененсариев чыныгы тарыхый фактыны бурмалабай, адилет, объективдүүлүк принциптин негизинде изилдөө жолун тандап алды. Эң оболу постсоветтик мезгилдеги демократиянын шарданы менен жаралган “тарыхты сүйүүчүлөрдүн” “апыртма” багытта жазылган эмгектерине сын көз караш менен карап, өз пикирин билдирүүгө бел байлады.

Т. Кененсариевдин изилдөө объектиси кыргыздардын XIX к. тарыхы болуп саналат. Изилдөөнүн негизги предмети катары Кокон хандыгынын тарыхы, Кыргызстандан Россия империясынын доорунда аттуу эки чоң илимий багытты, теманы тандап алды. Белгилеп кетсек, аталган эки илимий багыт тарыхы илиминде кайчы пикирлерди жараткан, совет доорундагы коммунисттик партиянын тарых илимине болгон көзөмөлүнүн натыйжасында идеологиялык талапка жараша изилденип, окумуштуулардын арасында талаш пикирлерди жаратып келген темалардын бири болгон. Белгилей кетсек, Т. Кененсариев учурунда СССР атуу чоң империянын атактуу окуу жайларынын бири болгон Москва мамлекеттик университетинен билим алып тарых илиминин корифейлери болгон Б. Рыбаков, И. Д. Ковальченко сыяктуу атактуу илимпоздордун лекцияларын угуп профессионал тарыхчы катары калыптанса, профессор Нина Степановна Киняпинанын жетекчилиги астында "XIX кылымдын акырындагы — XX кылымдын башындагы падышалык өкмөттүн Кыргызстандагы экономикалык саясаты" деген орчун темада кандидаттык диссертациясын Москвадан ийгиликтүү коргоп, чоң илимге карай жолдомо алган.

Советтик-кыргыз тарыхнаамасында Кокон хандыгы, Россия империясынын мезгили боюнча белгилүү окумуштуулар В. Плоских, А.Хасанов, Б. Жамгерчинов, К. Үсөнбаев, С. Ильясов, ж.б. белгилүү окумуштуулар тарабынан изилдөөлөр жүргүзүлүп, ири монографиялар жаралып, докторлук диссертациялар корголуп, аларга илимий наамдар ыйгарылып, мамлекеттик сыйлыктарга татыктуу болушкандыгы белгилүү. Ошондон улам Т. Кененсариевдин тарых илимине кошкон салымына анализ жургузуп жатып, жогорудагы аты аталган окумуштуулардан айырмасы эмнеде деген суроо жаралат? Албетте белгилүү илимпоздор В. Плоских, А.Хасанов, Б. Жамгерчинов, К. Үсөнбаев, С. Ильясовдор XIX к. тарыхы боюнча тарыхнаамада классикалык мүнөздөгү эмгек жаратышкан илимпоздор болуп саналат. Алардын эмгектери кеңири тарыхый булактардын негизинде жазылгандыгына карабастан партиянын тарых илимине карата жүргүзгөн көзөмөлүнөн чыга алышкан эмес. Ошондуктан алар өз илимий концепцияларын калыптанып калган илимий шаблондорду кайталоого мажбур болушкан.

Т. Кененсариев XVIII –XIX кк. Фергана өрөөнүндө өкүм сүргөн отурукташкан жана көчмөн калк тарабынан түптөнүп, тарыхта 167 жыл өкүм сүргөн Кокон хандыгынын тарыхы

боюнча изилдөө жүргүзгөн, хандыктын тарыхын жаны көз караштан кароо туурасында өзүнүн методологиялык көрсөтмөсүн сунуштаган окумуштуу.

Белгилей кетчү нерсе, Т. Кененсариев аталган илимий проблемага байланыштуу бир катар эмгектерди жаратты [1] алардын айрымдары чет тилдерине которулду.

Кокон хандыгынын тарыхын изилдөөгө арналган эмгектеринде Т. Кененсариев Орто Азия тарыхчыларынын арасында талаш пикирлерди жаратып келе жаткан “хандыктын кайсыл улутка таандык экендиги”, “хандыктын өз аймагын кеңейтүүгө жасаган саясаты” маселесинин тегерегинде өзүнүн жаңы тарыхый концепциясын сунуштап чыкты. Постсоветтик доордогу Өзбекстандын тарыхнаамасында “Кокон хандыгы Бухара эмираты жана Хива хандыгы сыяктуу эле өзбектердин үч хандыгынын бирөөсү” деген аныктамага, анан кала берсе, орус окумуштуусу Н. В. Сычевдин эмгегиндеги [2] XVIII кылымда Ферганада түптөлгөн Кокон хандыгы “өзбек хандыгы” болгон деген пикирди колдобостугун баса белгилеп, далилдүү тарыхый фактыларга таянуу менен аталган пикирди четке кагат. Т. Кененсариев өзүнүн “Кокон хандыгын изилдөө жана кыргыз тарыхнаамасы. Талаш маселелер жана изилдөө преспективалары” аттуу көлөмдүү макаласында: “Кокон хандыгы – бул көп улуттуу өлкө, өзбек этносу менен кошо эле кыргыз, тажик элдеринин да мамлекеттүүлүгү, кыргыз элинин мамлекеттүүлүгүнүн бир көрүнүшү” болгон деген көз карашты сунуштаган[3]. Бул багытта Т. Кененсариевдин илимий аргументтери, кыргыз, өзбек окумуштуулары тарабынан туура экендиги колдоо тапты. Алсак белгилүү өзбек окумуштуусу Б. Бабаджановдун өзүнүн эмгегинде хандыктын саясий турмушундагы кыргыздардын ролуна баа берип жатып, төмөндөгүдөй жыйынтыка келген: “Түштүк кыргыздардын тарыхын Кокон хандыгынын тарыхынан бөлүп кароого болбойт. Алар кыпчактар курамалар, ж.б. уруулар сыяктуу эле хандыктын саясий турмушунда “чоочун элемент эмес”, мамлекеттин калкынын бир бөлүгү катары караш керек” [4,с.234]. Ал эми жаш изилдөөчү Төлөбаева Элида 2022-жылы “Кыргыздар Кокон хандыгынын доорунда XVII-XIX кк.. башы” аттуу диссертациялык эмгегинде Кокон хандыгын түптөөгө активдүү катышкан Акбото кыргыз болгондугун тастыктаган тарыхый булакты илимий айлампага киргизип, кыргыздардын хандыктын саясий турмушундагы ролу жогору болгондугун дагы бир жолу тастыктады. Демек кыргыздар Фергана өрөөнүндө жашаган башка этностор сыяктуу эле Кокон хандыгын өз мамлекетиндей баалап, анын хандыктын саясий, социалдык-экономикалык турмушунда активтүү ролу ойногону тарыхый чындык болуп саналат.

Кокон хандыгынын тарыхын изилдөөдө советтик тарыхчылар саясий конъюнктурага жараша чоң таасир бергендигин белгилеген Т. Кененсариев советтик доордогу “Кокон хандыгына каршы күрөш”, “Кокондук экспанция” ж.б. сыяктуу шаблондук формулаларды кайра карап чыгуу мезгилдин талабы экендигин белгилеп, аталган формулалар советтик идеологиянын “продуктысы” катары баа берет. Окумуштуу мындай пикирине төмөнкүдөй далилдерди келтирет: “ ... чынында XVIII кылымдын 60-жылдарында кокон хандары алайлык жана Эки-Суу арасындагы кыргыздарга, ал эми XIX кылымдын башында таластык кыргыздарга, 20-жылдары кетмен-төбөлүк, теңиртоолук жана чүйлүк кыргыздарга, ал эми 30-жылдары ысыккөлдүк кыргыздарга “экспансияга”, “басып алууга” ылайык саясат жүргүзгөндүгү анык” [3]. Бирок, деп жазат Т. Кененсариев: “дүйнөлүк тарыхтын бардык барактарында тигил же бул мамлекет уюшулуп, түптөлүп, анан бекемделиш үчүн чөлкөмдүк кеңейүүнү сөзсүз түрдө экспансиялык жана басып алуу жолу менен, куралдын күчү менен ишке ашырып келген. Европадагы, Азиядагы ар кандай чоң, кичине мамлекеттер ошондой жол менен түптөнүп, анан бекемделишкен. Орто кылымдагы Москва княздыгынын

бекемделиши жана борборлоштурулушу жанындагы кандаш Суздаль, Владимир, Новгород, Рязань сыяктуу княздыктарды куралдуу басып алып, бириктирүү жолу менен ишке ашкан. Демек, мындай тарыхый логика Кокон хандыгынын да Хива жана Бухарадай эле буйтап өткөн эмес” [3]. Окумуштуун жогоруда келтирген аргументтери тарыхый чындык экендигин белгилөө менен автордун сунушун толук колдоого арзый тургандыгын белгилеп кетмекчибиз.

Профессор Т. Кененсариевдин Кыргызстандын постсоветтик доордогу жүргүзүп келе жаткан маанилүү изилдөөлөрүнүн бири - бул Кыргызстандын Россияга каратылышы, колониалдык доордогу падышачылыктын экономикалык саясий маселелери. Албетте автор аталган эки маселе менен гана чектелбестен колониалдык доордун тарыхы боюнча кеңири изилдөөлөрдү жүргүзүп келген. Окумуштуу бул багытта кандидаттык, докторлук эмгектерин ийгиликтүү коргоп, Кыргызстандын постсоветтик мезгилдеги тарыхнаамасына аталган маселе боюнча жаңы көз караштагы жазылган көлөмдүү монографиялык эмгектерин жарыялады [5].

Советтик тарыхнаамада Кыргызстандын Россияга каратылышы саясий конъюнктурага жараша баа берилип, 1963-жылы Кыргызстан БК токтомунун кийин “ыктыярдуу” термини колдонула баштаганы белгилүү. Советтик тарыхнаамада белгилүү окумуштуулар Б. Жамгырчинов түндүк Кыргызстандын Россияга каратылышын изилдесе, К. Үсөнбаев Кыргызстандын түштүк аймагынын каратылышын изилдеп маңыздуу эмгек жаратышкандыктары белгилүү [6]. Постсоветтик мезгилде Орто Азиянын Россия империясына каратылышы, колониалдык доордун тарыхы кайрадан илимий талкууга түшүп, советтик окумуштуулардын илимий көз караштарына жаңыча баа берүү талабы коомчулукта жаралып, көптөгөн илимий конференциялар уюштурулуп, илимий эмгектер жазыла баштады. Кыргызстандын постсоветтик мезгилдеги тарыхнаамасында “ыктыярдуу” термини тарыхый чындыкты чагылдырбаган, советтик идеологиянын көрсөтмөсү алдында жаралган тарыхый көз караштардын бири экендигин биринчилерден болуп көтөрүп чыккан авторлордун бири – Т.Кененсариев болду.

Т. Кененсариев 1997-жылы “Кыргызстандын Орусияга каратылышы” деген монографиялык эмгекти жарыялап, 1998-жылы “XIX кылымдын 50-70-жылдарындагы Кыргызстандагы саясий өнүгүү”- деген темада докторлук эмгегин ийгиликтүү коргоду. Б. Жамгырчинов, К. Үсөнбаевдин жогоруда аталган эмгектеринен эмнеси менен айырмаланат, автордун жаңылыгы эмнеде деген суроо жаралат? Т. Кененсариев Кыргызстандын Россияга каратылышынын формалары, анын этаптары, уруу башчыларынын орустарга карата болгон мамилелери боюнча жаңы методологиялык көз карашты сунуштайт. Алсак, түндүк кыргыздардын Россияга каратылышына анализ берип жатып: “Түндүк Кыргызстандын Орусияга каратылышы толук түрдө 1863-жылы эмес, 1868-жылга чейинки мезгилде ишке ашкан. Бул жерлерди Орусия эки моделдин (келишимдер, бүтүмдөр жана куралдуу басып алуу) негизинде: 1855-58-жылдары тынчтык жана анча-мынча курал колдонуу менен, 1860-63-жылдары куралдуу күч жана анча-мынча тынчтык келишимдер менен, ал эми 1864-жылдан баштап 1868-жылга чейин жаңы ээликтерди кеңитүү жана куралдын күчү менен ал чөлкөмдөрдө орус бийлигин бекемдөө жана аркылуу каратып бүткөн. Натыйжада Кыргызстан “толук же чыныгы типтеги” (Түркстандын саясий-стратегиялык маанисине байланыштуу жергиликтүү бийлигинде согуштук жана граждандык башкаруу бириккен) колонияга айлана баштаган”- [7,6-352] деген жаңы жыйынтыка келет. Советтик тарыхнаамадагы “ыктыярдуу” формуласы чындыкка туура келбестигин белгилеген автор:

“Түндүк кыргыздарынын Орусияга каратылышы өзүнүн көп кырдуулугу, татаалдыгы менен айырмаланат. Айрым кыргыз манаптарынын оруска жүз буруу саясатына байланышкан кай бир фактылардын негизинде Кыргызстандын түндүк чөлкөмдөрүн Орусияга каратууну “ыктыярдуу биригүү” (добровольное вхождение), ал түгүл “тынчтык жол менен кошулуу” (мирное присоединение) деп саноо тарых логикасына туура келбейт”- [7,6-352] деп баса белгилейт. Аталган көз караш автордун докторлук диссертациясында негизги Жобо катары сунушталып, диссертациялык кеңеште жактырылып, илим чөйрөсүндө толук колдоо тапты десек жаңылышпайбыз.

Ал эми түндүк кыргыз урууларынын Россия империясынын саясатына карата болгон мамилесине токтолгон Т. Кененсариев: “Мезгилдин, эл аралык кырдаалдын, кыргыз урууларынын саясий абалынын татаалдыгы кай бир кыргыз манаптарын айласыздан оруска жүз бурууга түрткөн. Изилдөө көрсөткөндөй Орусияга баш ийүүнү негизинен каалабаган Ормон, Балбай, Чоң Карач, Муратаалы, Тилекмат, Үмөтаалы, Осмон сыяктуу манаптар гана эмес, көбүнчө Орусияга жан тарткан Боромбай, Качыбек, Байтик сыяктуу манаптар деле тышкы саясий багытты тандоодо өзүлөрүнүн бекемдигин (принциптүүлүгүн) көрсөтө алышкан эмес. Саясий кырдаалга жараша иш жүзүндө кээде Кытайга, кээде Коконго жүз бурган учурлары болгон. Натыйжада жалпы кыргыз журтчулугунун кызыкчылыгынан өзүнүн саясий кызыкчылыгын жогору коюшкан уруу башчылары Орусияга бирдиктүү багыт алышкан эмес. Алар тышкы саясаттагы аракеттерин кырдаалга, согуштук-саясий факторлорго, куралдын күчүнө, жеке кызыкчылыкка негиздешип, элдин тарыхый тагдырына тиешелүү маселелерди чечүүнү окуялардын өнүгүш логикасына түртө салышкан” - [7,6-352] деп жазат. Демек, жогорку фактыларга таянып, түндүк кыргыздары негизинен Орусия тарабынан келишим, бүтүм жана куралдуу басып алуу аркылуу каратылып алынган деп жыйынтык чыгарган окумуштуунун көз карашына толук кошулууга болот.

Т. Кененсариевдин аталган маселени изилдөөдөгү кошкон салымдарынын бири – бул Кыргызстандын түндүк жана түштүк аймактарын комплекстүү карап, анын өзгөчөлүктөрүнө терең илимий баа бере алгандыгында. Кыргызстандын түштүк аймагын каратуу процессиндеги тарыхый кырдаалга түдөн-түз таасирин тийгизген негизги факторлордун бири – бул Полот хандын жетекчилиги астындагы элдик кыймыл болуп саналат. Т. Кененсариев өзүнүн изилдөөлөрүндө 1873-1876-жж. элдик кыймылга кеңири талдоо жүргүзүп келип: “1873-1876-жылдардагы элдик кыймыл көтөрүлүштөрдүн жөнөкөй гана суммасы эмес, Кудаяр хандын жана анын уулу Насирдин бектин бийлигине каршы антифеодалдык, Орусия баскынчылыгына каршы антиколониялык, элдик боштондук кыймылдардын органикалык биримдигин түзгөн диалектикалык жараян болуп эсептелет” – деген жыйынтыка келет. Кыймылдын тарыхый мааниси, анын прогрессивдүү тарыхый окуя болгондугун баса белгилөө менен кыймылдын прогрессивдүүлүгүн төмөнкүдөй түшүндүрөт: “Стихиялуу мүнөздө болсо да, коомду жакшыртууга умтулуу, феодалдык-реакциялык элементтерге каршы чыгуу, элдин социалдык, боштондук аң-сезиминин ойгонуусу, колониализмге каршы күрөш жана элдик-боштондук кыймылдын башталышы. Жогорку белгилер кыймылдын тарыхый прогрессивдүүлүгүн ырастайт” – деп белгилейт [7,6-359].

Профессор Т. Кененсариевдин Кыргызстандын XIX к. тарыхы боюнча жазылган акыркы фундаменталдуу эмгектери “Кыргызстан оторчулук доорунда (1855-1917)” [8] жана “Кокон хандыгы (Кыргызстандын материалдарында) [9] – деп аталат.

VI чоң бөлүмдөн турган биринчи эмгеги Россия империясынын оторчулук саясатынын маңызы, Кыргызстандагы колониялык мыйзамдуулуктун орношу, империянын

административдик, экономикалык, оторлошуу саясаты, оторлошуу доорундагы социалдык турмуш, калктуу конуштардын пайда болушу, Кыргызстан чоң оюндун тушунда жана памирлик кыргыздар ж.б орчундуу маселелерди изилдөөгө алган. Окумуштуу 1855-1917-жылдар аралыгындагы тарыхты “оторчулук доору” мезгили катары карап кыргыз элинин “тагдырын бура алган” мезгил катары баалап, XIX к. “чоң оюндун” алкагында кыргыз жери геосаясаттын объектиси катары каралгандыгына, “кара түстө чүмбөттөлгөн” [8,740.б] – мезгил болгондугуна карабастан кыргыздарды дүйнө цивилизациясына аралашуусуна алып келген мезгил катары караган. Т. Кененсариевдин аталган эмгеги колониялык доордун тарыхына жаны көз караштан илимий баа берген, концептуалдуу маселелерге баа берип, учурдун методологиялык көз карашында жазылган фундаменталдуу эмгек катары кароого болот.

Профессор Т. Кененсариевдин “Кокон хандыгы” аттуу эмгеги автор өз учурунда жарыялоого үлгүрбөй калып, биз тарабынан басмага даярдалып жарык көрдү. Аталган эмгек Кокон хандыгы боюнча көп жылдар бою автор тарабынан жарыяланып келген илимий макалалар, методологиялык сунуштардын жыйындысы, хандыктын саясий турмушундагы кыргыздардын орду, Фергана өрөөнүндөгү этносаясий кырдаалды кеңири изилдөөгө алган. Автор Кокон хандыгынын саясий тарыхына анализ жасоо менен бирге Акбото, Нүзүп миңбашы, Тайлак баатыр, Алымкул аталык, Алымбек датка сыяктуу улуу инсандардын хандыктын тарыхындагы ролуна, ордуна терең анализ жүргүзгөн. Кокон хандыгы “сартийа”, “илатийа” үчүн да бирдиктүү мамлекет болгондугун баса көрсөтүп, автор “Кокон хандыгы кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн бир формасы” [9,14.б] болгон деген илимий көз карашын дагы тереңдетип аргументтештирип, постсоветтик доордогу “Кокон тарыхнаамасынын” өнүгүшүнө олуттуу салым кошуп, жаңы илимий концепцияны сунуштап кетти.

Жыйынтыктап айтканда, профессор Т. Кененсариевди Кыргызстандын тарых илиминде Кокон хандыгынын тарыхы, Кыргызстан Россия империясына каратылышы, Кыргызстан оторчулук доорунда, Россия империясынын Кыргызстандагы экономикалык саясаты аттуу чоң илимий маселелердин үстүнөн көлөмдүү монографиялык изилдөөлөрдү жаратып, аталган илимий багыттар боюнча жаңы тарыхый көз караштарды сунуштап, жаңы методологиянын негизинде изилдөө жүргүзүп, өзүнүн илимий-теориясын сунуштаган тарых илимине олуттуу салым кошкон, чыгаан илимпоз катары баалоого болот.

Т. Кененсариев Кыргызстандын постсоветтик доордогу тарых илиминин өнүгүшүнө, өзгөчө кыргыз элинин XIX к. тарыхын изилдөөгө салым кошкон окумуштуулардын сап башында турары тарыхый чындык.

Колдонулган адабияттар

1. Кененсариев Т. Кыргыздар жана Кокон хандыгы. – Ош, 1996; ошол эле автор: Алымкул аталык – Ош, 1999; ошол эле автор: Кокандское ханства как форма государственности // Диалог цивилизаций. Вып.3. Развитие государственности в условиях взаимодействия кочевых обществ и оседлых оазисов в зоне Великого шелкового пути.–Бишкек, 2003; ошол эле автор: Кокон хандыгынын тарыхынан...// Кыргыздар.Том.7.- Бишкек, 2011; Кокон хандыгын изилдөө жана кыргыз тарыхнаамасы. Талаш маселелер жана изилдөө перспективалары. // Интернет булак.- 2018 февраль; ошол эле автор: The Kyrgyz and Kokand Khanate (Кыргыздар жана Кокон хандыгы) англис тилинде.-Ош,2000.; ошол эле автор: The Kyrgyz and Kokand

- Khanate (Translated by: Alireza Khodagholipour (Кыргыздар жана Кокон хандыгы) фарси тилинде. - Tehran, 2002.
2. Сычев Н.В. Книга династий.- М., 2008
  3. Кененсариев; Кокон хандыгын изилдөө жана кыргыз тарыхнаамасы. Талаш маселелер жана изилдөө преспективалары.// <https://muras.turmush.kg/unews/un>
  4. Бабаджанов Б.М. Кокандская ханство: власть, политика, религия.-Токио-Ташкент.-2010.
  5. Кененсариев Т. XIX кылымдын 50—70-жылдарындагы Кыргызстандагы саясий өнүгүү.// 07.00.02 — Кыргызстандын тарыхы адистиги боюнча тарых илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган автореферат.—Бишкек,1998; ошол эле автор: Кыргызстан в составе России.//История Кыргызстана с древнейших времен до конца XIX в./Программа трансформации гуманитарного образования в Кыргызской Республике.—Бишкек,1996.; ошол эле автор: Кыргызстандын Орусияга каратылышы.—Бишкек,1997; ошол эле автор: Экономическая политика царского правительства в Кыргызстане.-Бишкек, 2009;
  6. Джамгерчинов Б.Д. Присоединение Киргизии к России.— 1959; Усенбаев К.У. Присоединение Южной Киргизии к России.—Фрунзе, 1960.
  7. Кененсариев Т. Кыргызстандын XIX кылымдын 50-70-жылдарындагы саясий өнүгүүсү-Бишкек, 2009.
  8. Кыргызстан оторчулук доорунда(1855-1917)” -Бишкек, -2019
  9. Т.Кененсариев Т. Кокон
  10. Захарова, А. Е. Ош: этнологические аспекты формирования полиэтнического состава населения / А. Е. Захарова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 1, № 3. – С. 20-26. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_20. – EDN RFRRDI.